

QALLARIYNIN (*Introducción*)

Unaymanta pacha ayllu runakunaqa Qullasuyupi tiyakuq kanku, sumaq yachayniyuq kaq kanku, chay yachayninkutaq iskaynin pachawata t'inkisqata apaykacharqanku, chay yachayninkutaq jawa suyumanta saruchaspa qhisachaspa karganku, tukuy yachayninchikta chinkarichiyta munaspa.

Kay Qullasu paqarimuptinñataq manapuni chay yuyaytaqa atirqankuchu qunqayta, imaraykuchus yachayqa jawamanta yaykumurqa, yachayninchikta, kawsayninchikta chinkachiyta munaspa. Ajinamanta kay Qulla Suyutaqa tawa phichqa runalla munayninkumanjina apaykachaspa karganku.

Ajina saruchikuchkaspapis wak yachaykuna ruwakusqan rikukun; Ayllu Warisatapi chay yachay munayninchikmanjina apaykachakurqa, chay qhipanpitaq 1955 watapi Iluksimun Código de la Educación nisqa, chayqa juk puqy 1952 maqanakuyanta, chaypi yachayqa juk yachaylla yachachikunanta nirqa, tukuy jallp'apatapi tiyakuqkunap yachayninta chinkachiyta munaspa karganku.

“Chaymantaraq yachayqa Iluksimun iskay qallupi yachachina chay yachay kamachiywan 1565 (Reforma Educativa) nisqawan, chaypiqa yachayta waqjinanmanta yachachinata nirqa, rimayninchikta ayllukunamanta apaykachanata, chaytaq astawanpis qhawarichiwanichik, musuq Qulla Suyu paqarimunanta, chaypiqa yachayqa kawsayninchikmanta rimayninchikpi yachachikunqa nirqa”¹.

Kunan kay yachay kamachiy 070 Avelino Siñani y Elizardo Perez kamachiwanichik, tukuy kay Qulla Suyunchikpi tiyakuqkuna tukuy yachayninchikmanta yachachinata niwanichik, maysu kawsayninchikmanjina, mana pita tanqaspa, manataq pita chiqnispa, puraqmanta yanapanakuspa. Chayrayku kay “**Modelo Educativo Sociocomunitario Productivo**” nisqa yachayninchikmanta yachachinata niwanichik, ukhun yachaymantapacha yachachina ayllup yachayninta wiñananpaq, ajinamanta Pachamamamanta

¹ Fuente currículo base del sistema educativo plurinacional

yuyarikuspa kay pachanchikta ch'uyanchasunchik. Chaywanqa allin kawsayta tarisunchik.

Chayrayku kay yachay qillqaqa Q'uwarakumanta yachay uqharikun, chay yachayninchikta ñawpaqman tanqanapaq, juk kutichiytajina tukuy puquykunata jaywawasqanchikmanta, puraqmanta jaywanakuspa juk aynipijina kawsanapaq. Chaywanqa mana ima ch'ampay kananpaq. Chay Q'uwa yachay pallaytaq Sub Centralia el Duraznal nisqapi ruwakurqa, yachayninchikta kutirichinapaq, Pachamamawan kuskamanta ayñinakuspa juk allin kawsaypi tiyakunapaq.

Chay yachayta pallanapaqtaq imaymana ñan ruwaykuna qhawakurqa; aylluta qhawarispá jamut'arikurqa, ajinamanta Q'uwaku ruwaykuna qhawakiparikurqa, imaynatachus Q'uwaku ruwanku chayta.

Maysu Modelo Educativa niqamanjinaqa yachaymanjinaqa tawa yachaykunawan llamk'an, El Campo Cosmos y Pensamiento nisqaqa yachayninchikmantapacha Pachamamaqa tukuy kawsaqkunawan yanapanakuspa kawasanku, maypichus qallarisqanmantapacha qhawananchik kachkan imaynachus pachamamawan kawsasunchik chayta.

Maychus ayllukunap yuyayninmanjinaqa tukuypis kay pachapiqa pachallataq yachachin imayna kawsanata; ajinallamantataq: ***"Pachamamaqa mana runawanpis atin kawsayta, runakunaqa mana pachamamawanqa mana kawsayta atinmanchu"***², imaraykuchus iskayninku puraqmanta qhawanarikuspa sumaqa kawsanku.

En la educación en convivencia con la Madre Tierra se plantea una articulación alrededor de la visión holística, que no centra la realidad en el ser humano; sino en la relacionalidad, porque el ser humano es una parte de la Pachamama, por eso la importancia del acto ritual del q'uwaku.

² Qulla Suyumanta kamachiq tata Evo Morales

Runap yuyayninqa tukuywan allinta kawsananta yuyan, ajinallamantataq atin pachamamaman q'uwakuspa allinta kawsakuyta; imaraykuchus jawamanta runakuna jamuspa wak yuyaywan jamurqanku, chayrayku yachayninchikta saruchaspa karqanku, mana yupaycharqankuchu yachayninchiktaqa tanqaspa chinkarichiyta munarqanku, yuyayninchikkunata juch'uychaspa karqanku. Kunanqa chay tukuy ima yachayninchikkunata kay yachaywanqa sapa yachaywasikunamantapacha maychus ayllukunap yachaynimanjina kutirichinanchikta niwanchik.

Ayllup runakunaqa chay khuska llaqtaman ripuchkanku, chaypi yachayninkuta chinkarichichkanku mana ayllukunap yachayninta ñawpaqman wiñachichkankuchu, kunanraq kay yachaymanta 070 kamachiywan tukuy ayllukunap yachayninmanta pallaspa yachachinanchikta niwanchik, ajinallataq q'uwakuwapis yachayninchikta wiñachisunchik sumaqta kawsanapaq³.

Ajinamanta sapa ayllupi chay q'uwaraku ruwakurqa, chay yachayninkuta kallpachanapaq, ajinamanta Yachay Wasikunapi chay yachaykuna apaykachakunanapaq. Chaywanqa yachayninchik yupaychasqa kananapaq, Quwamanta yachaykunaqa ayllukunapiqa kawsachkan chayta ñawpaqman yachaypiqa apana kachkan.

³ Ley N° 070 Avelino Siñani - Elizardo Perez

1 AYLLUP KAWSAYNINMANTA RIQSICHIY (*Descripción del contexto*)

Sub Centralia El Duraznalqa Provincia Belisario Boeto, juch'uy suyu Chuqichaka jap'iypi tarikun; Chay Subcentralia El Duraznal muyuynin kachkan: atiwan El Orowan, Lagunitawan, Monte Grande ayllukunawan, ajinallamantataq Santa Cruz Suyuwan t'aqasqa kachkan; kuntiwan Provincia Zudañeswan t'aqasqa kachkan; chinchaman Quchapampa, Santa Cruz Suyuwan t'aqasqa kachkan; qullaman Lampasillus, Samora aylluwan t'aqasqa kachkan.

Chay Sub Centralia El Duraznalqa nisqaqa qanchis aylluwan t'inkisqa kachkan, chay ayllukunap sutintaq: Guayacan, Sipotendi, Piedra Grande, Yunguillas, Jawey, Lampasus, Durasnalpiwan.

Kay ayllukunapiqa pacha samayqa mana chirichu nitaq ancha q'unichu, Chantapis chay ayllukunaqa mana pampachu urqu kinraykunapi tiyakunku, chay ayllukunapitaq jatuchaq urqukuna; Pikachu, Katari riqsisqa kachkan. Pikachu urqupi tarpuna jallp'akuna kachkan chaypitaq llamk'anku uywakunata uywanku, Kay Katari urquqa maysu chay ayllumanta willakusqankumanjinaqa, chay chiqampiq juk Katari karqa nin chaymantataq janaq pachamanta Tata Apu kamachimuptin umanta k'uturpasqanku nin, chay katariq umantaq kunaqa jatun mayu chimpapi Santa Cruz jap'iypi tarikun, ukhuntaq Kay Sub Centralia el Duraznal nisqapi kachkan, chay k'utusqa chiqantataq Jatun Mayu richkan, chay mayutaq Santa Cruz suyuwan Chuqichaka suyutawan t'aqachkan, chay Katari urqu patapitaq achkha llamk'anakuna tarikun, ajinallamantataq uywakuna waka, uwija, kawra chay urqupi miran.

Chay juknin pikachu urqumanta qaqqa thuñiykukamusqa, chaykunataq juk ayllupi jatuchaq rumikuna qhipakusqa, chaymanta pacha chay juk aylluqa Jatun Rumi sutichakusqa, ajinamanta chay ayllukunamanqa sinch'i colonización nisqa chayasqa, chayrayku kunanaqa chay aylluqa kastilla simiman sutinta tiqrasqanku

Piedra Grande nispa, Kunanqa chay aylluqa Piedra Grandewan riqsisqa kachkan, wakinqa machu runakunaqa Jatun Rumiwan chay aylluta riqsinku.

Ajinallamantataq Yunguillas
aylluqa Pikachu urqup
wasampi tarikun, maysu
machu runakuna
willakusqankumanjinaqa
chay Aylluqa Yungus
sutikusqa, imaraykuchus
unayqa kuka yurata tarpuq
kanku nin, chayrayku
Yungas sutiyuq kasqa,
chaymantataq qhipaman

waranqa jisq'un pacha suqta chunka pusaqniyuq (1968) watapi jallp'a kuyurisqa llamk'ana jallp'akuna chinkaripusqa, chay chiqanpitaq iskay qucha rikhurusqa, chay quchapitaq challwakuna rikhurusqanku nin, chaymanta ch'uspiyuna phuyujina rikhurillasqataq runakunataq unqurillasqanku nin, chaymanta yaku ch'akipusqa, ajinamanta kunanaqa chay chiqankunapi wasikunata tiyakunankupaq ruwakunku, chay aylluqa juk juch'uy llaqtajina, chaymanta sutintapis tiqrasqanku Yungasmanta Yunguillasman, kunanqa chay aylluqa Yunguillaswan riqsisqa kachkan.

1.1 Pacha qhaway (Cosmovisión).

Chay ayllukunapiqa Machu runakunaqa sumaqa pachataqa qhawariqkanku, imaraykuchus paykunaqa pachamanjina tukuy imata ruwaq kanku, ajinallamantataq sumaqa pachataqa waqaychaq kanku, puquykunata tarpunapaqpis killa thatkiyninta qhawakuq kanku, paykunaqa yacharqanku ch'aki watasu para watasu kananta riqsirqanku, chaymanjina tarpuq kanku, chaykunatataq rumipi, wayrapi, qhurapi qhawaq kanku. Chaymanta p'isqup chaqwayninta, uywap ch'aqwayninta pukllayninta allinmanta apaykachaq kanku, yachanankupaq imasu qhatiringa chayta. Chaymanjinataq ima saqra parakunata

qhasakunata, rit'ikunata jamunanta yacharqanku imaynatasu jark'akunata, Chay ch'ampaykuna mana jamunanpaqqa Pachamamawan sumaqta parlanakuq kanku, chay tukuy ñak'ariymanta jark'akunapaq. Ajinamanta unaymanta pacha Pachamamanqa q'uwarakuq kanku mana ima ñak'ariy kananpaq.

1.2 Pachap muyuynin waqaychay (*Territorio medio ambiente recursos naturales*)

Chay ayllukunapiqa achkha sach'akuna tarikun, chay sach'akunamanta watiyakunata, chuwakunata, wisllata ruwanku, ajinallamantataq jamp'arakunata, chukunakunata ruwanku, ajinamanta tarpunanakupaq yiwuta, arawuta ima ruwanku. Jinallataq chay sach'akunata llant'apaq apaykachanku, chay ayllukunapiqa, kuñuri, tipa, pino, sawintu, duraznillu, jarka, tarku, wapuru, astawanpis ch'illka, t'ula, muña, ichhu wak sach'akunapiwan tarikun. Ajinallamantataq sapa runa llamk'ana jallp'ayuq kanku, sapa yawar masi titulusniyuq kanku, chaypitaq yawar masinkuta uywanankupaq tukuy imata tarpunku.

Jinamanta yaku pukyukunayuq kanku, chaymanta yakuta upyanku, ajinallamantataq uywakunapis chay pukyukunamanta yakuta upyanku, mana tarpunapaqqa yakuqa wakinchu, chay ayllukunapiqa mayukunaqa pisi yakuyuq kachkan.

1.3 Ayllup pawachakuynin (*Organización comunal sistema de cargos*)

Chay ayllukunaqa Sindikatupi pawachasqa kachkanku, chaymanta umapijinataq qanchisnintin ayllumanta Sub Central kachkan, ajinallamantataq sapa ayllupi sindicatu kuraq kamakiq kachkan paykunataq

qutuchakuykunata ruwanku, chaymanta concejos educativos nisqa kallantaa chaykunaqa yachay wasipi yachayta qhatikipanku. Chay ayllupiq runakunaqa astawanpis kamachiqkunata sumaqa yupaychanku, chayqa castilla simipiqa Strio. General ninchik. Tukuy runakuna kamachiqninkutapuni kasunku mana pitapis kasunkuchu. Chay ayllukunapi chay pawachakuy sindical nisqaqa sumaqa saphichasqa kachkan, ajinallamantataq ima ch'ampaykunatapis pampachanankupa imaraykuchus paykunaqa ajina qutuchasqa kaspas ima llamk'aytapis, ima mañakuypipis llaqta kamachiqwan uyarisqa kanankupa,

1.4 Qullqichakuymanta (*Economía y mercado*)

Chay ayllukunapiqa qullqita uywakunata ranqhaspa jap'ikunku, ajinallamantataq puquyninkuta ranqhaspa qullqichakunku, chay ayllukunapi astawanpis riwu, uqa, lisa, sara, lakawa, sapallu, kuymi, kiwina ima puqun, chaykunatataq mikhunankupa

ququchinku puchuqtataq ranqhanawasipi ranqhanku. Chay ayllukunapiqa wakakuna, uwijakuna, khuchikuna, wallpakunata ima uywanku chaytataq mikhunankupa wakintataq Villa Serrano llaqtapi ranqhanankupa apanku, ancha pisitaq Sucre llaqtaman ranqhanankupa apanku, astawanpis riwu puquyta ranqhanku. Chaymanta paykunapura puquykunataqa wak puquykunawan chhallanakunku.

1.5 Ayllupurap kawsaynin (*Vínculos con otras comunidades y otros pueblos*)

Chay ayllukunapiqa Mama Walalap p'unchawninpi Yunguillas ayllupi qanchisnintin ayllukuna Sub Centralia El Duraznal nisqamanta tantakunku, chaypitaq paykunapura puquykunata chhalanakunku. Ajinallamantataq Redención Pampamanta ima jamunku, unaypuniqa mayu chimpa ayllukunamanta Santa Cruz jap'iymanta jamuq kanku, Mama Walalaqa wakayuq, kawrayuq ima chayrayku runakunaqa karumantapacha jamunku, chay mama Walalap raymi ruwaqqa aqhata, mikhunata ruwanku, paykunaqa kawra, waka mirananpaq mañakunku.

Chay Sub Centralia El Duraznal nisqapiqa sapa wata waynuchukuna papawki pukllay atipanakuta apakun, chay pukllayqa sapa wata ayllumanta ayllu purin, chay pukllayqa waynakunapaq juk riqsinaku allin kawsaypi ayllupura tiyakunankupaq, ajinallamantataq chay atipačkuna Sub Centralia El Duraznal sutimpi Serrano llaqtaman pukllaq rinku.

1.6 Runapurap kawsaynin (*Relaciones sociales*)

Chay ayllukunapiqa paykunapura tukuy ima ruwaypi aynipi mink'api yanapanakunku, astawampis Mink'ataqa tarpuypi, wasichakuypi, sach'a chaquy ruwaypi, aymuraypi, riwu tarpuypi ruwanku, chay mink'a ruwaqqa aqhata juk phichqa p'unchaw ima mink'aman kachkaptin ruwanku, ajinamanta juk p'unchaw ñawpaqta runamasisninta mink'akuq rinku, chay mik'akuchkaspaqa ñawpaqtaqa kukata thaqlana q'aya yanapariwanki kayta ruwachkani nispá, chaymantataq mikhunata wayk'unku, chay mink'ata qallarinapaqqa ñawpaqtaqa kukata akullirinku, aqhawan ch'allarinku Pachamamamanta allin rinampaq mana ima ch'ampay kananpaq mañarikunku, chaymanta jukllapi llamk'aq sayaykunku, chay ch'isitaq aqhata upyarinku ajinamanta chay mink'aqa juk raymipi tukuchakun.

Tarpuna mink'apaqqa ñawpaqta manaraq llamk'ayta qallarichkaspaqa Pachamamaman q'uwarikunku, allinta puqunanpaq mana qhasa, mana yuraq para ima jamunanpaq, ajinata paykunaqa pachamamawan parlanakuspa allin kawsayta mask'anku.

Ayñita chay ayllukunapi sumaqmantaraq apaykachanku, paykuna uywakunata tarpunapaq mañakuspa aynikunku, nisunman juk runa puquyta llaqtaman apayta munan chaypaq kawallukunata aynita mañakun, chaymanta maypachachus chay mañaq payñataq kutichinanta munan chaypi mañakamun. Ajinallamantataq tarpuypipis wak llamk'aykunapipis ayninakullankutaq, maypachasu juk p'unchaw ruwaqtinqa chaypi chay ayñitaqa kutichipun. Chaymanta puquykunatapis ayninakunku juk runaqa mikhuy tukukuptin juk runamasimanta ayñirikun chaymanta maypachachus puqusqantawantaq chayjinallataq chay puquyta kutichipun, chay ayllukunapiqa sumaqa puraqmanta qhawanakunku yanapanakunku allin kawsayta munaspa.

Kuskanmanta puquchiy, wakinqa machu runaña kanku mana pipis llamk'apug kaptinqa wak runakuna llamk'apunku, chay puquytataq kuskanmanta rak'inakunku, ajinamanta yanapanakunku, chaymanta mujutapis puraqmanta chhalayta ruwallankutaq, nisunman juk runapta sara muju tiyapun jukpatataq riwu muju tiyapun chaywan puraqmanta chimpupi jaywanakunku.

Awiyuta paykuna pura mujuta mañanakunku chay tarpuy puqunankaman, tarpuyta uqhariytawantaq chay tupullapitaq chay muju mañakusqanta kutichipun, ajinamanta chay ayllukunapiqa khuyanakuspa puraqmanta kawsakunku.

1.7 Rimayninku (Uso de lenguas)

Runakuna chay ayllukunamantaqa qhichwa rimayta rimanku, unaymanta pacha chay ayllukunaqa qhichwatapuni rimaq kanku, chaywanpis chay rimayninkutaqa yachachiqkuna yachaywasikunapi chinkarichiyta munanku, imaraykuchus yachachiqkuna pisita qhichwa rimayta apaykachanku wakin yachachiqkunaqa manapuni qhichwata rimayta yachankuchu, chayjinapi qhichwa rimaytaqa chinkarichiyman richkanku, chay ayllukunapiqa tukuy ima tantakuyninkupi ruwayninkupipis qhichwa rimaytapuni apaykachanku. Chay ayllukunaqa castilla simipi rimaqkunawanqa qhisachasqa kanku, jatuchaq tantakuykunapipis nisunman congreso provincial nisqapi ima, paykunataqa mana qhichwa rimayta

rimanankuta munankuchu, chaywanpis paykunaqa qhichwa rimayninkutaqa kallpachachkanku.

1.8 Takiyninku tusuyninku (*Musica danza*).

Chay Sub Centralia el Duraznal nisqapiqa Amastaqapi, salakipi raymichakunku ima raymillapipis paykunaqa chay wayñupipuni tusurinku, chay amastaqa salaki imaqa ch'aqwakupi takirinkutaq tusurinkutaq, pukllay raymipaqtay lawatuwan, kajawan raymichakun, wasimanta wasi qayllanakuspa rinku, waynakunaqa kawallu patapi rumpiykacharinku. Jinapis chay tusuykunaqa chinkariyman richkan, imaraykuchus waynakunaqa Santa Cruz suyuman ch'usanku, chaymanta waynuchusqa yachayninkutaqa qunqapuyman richkanku, ajinallamantataq yachay wasikunapipis mana ñawpaqman chay tusuykunata tanqachkankuchu. Ajinawanpis chay ayllumanta runakunaqa chay yachayninkuta ñawpaqman tanqachkanku.

Unayqa uwija millmanta phuchkaspa wayitamanta, kurtimantap'achata ruwakuq kanku; qhuysuwarata, pullirata ima, kunanqa chaypis manaña rikukunchu, imaraykuchus llaqtakunaman ch'usaspa kutimuytawan manaña chay

wayitamanta p'achata churakunkuchu, chayqa chay ñawpaq yachay p'inqachiyman churan, manataq yupaychankuchu chay yachayninkuta.

1.9 Yachay (*Educación*)

Chay yachay wasikunapiqa yachayqa manamin maysu kay yachay kamachiy qillqa 070 nisqanman jinachu llamk'achkanku, ajinallamantataq yachachiqkunapis mana

wakinqa qhichwata yachankuchu chaytaq qhichwa yachayninkutaqa chinkachiyman richkanku, wakinqa chay jawa yachaykunata yachay wasipi yachachichkanku, chaywanqa colonización nisqataqa kachkallankupuni. Kunanqa kay yachay qillqaqa tukuy yachayninchikta, kawsayninchikta kutirichinanta nichkan, ajinamanta yachayninchikta kawsayninchikta kutirichispa ñawpaqman apasunchik.

Tata mamakunaqa wawakunap yachayninpiqa pisillata yanapanku, imaraykuchus paykunaqa mana yachayninkuman jinachu yachay kaptin mana atinkuchu yanapayta, chaywanpis machu runakunaqa yachay wasiman riqtaqa qhillaman amañanku nispa qhawanku, yachay wasiman yaykuytawanqa manaña phuchkaytapis, k'aspi llaqllaytapis yachankuchu nispa paykunaqa qhawarinku, chay ayllu

ruwaykunatasu yachachinkuman chayqa wawakunaqa mana qhillamanchu kutinkuman, nitaq chay ruwaykunamanta p'inqakunkumanchu, ajinallamantataq tata mamakunapis wawakunap yachayninta mana yanapayta atinkuman, yachayqa ayllup yachayninwan t'inkisqa rinan tiyan chaywanqa tata mamapis yanapayta atinqa, ajinamanta wawakunaqa yachay wasipiqqa mana qhillamanchu amañanqanku.

Kunanqa wawakunaqa chayaqinkuta junt'achiyta munachkanku manataq junt'ayninkutaqa junt'achkankuchu, chaywanqa chay yupaychayta chinkachichkanku.

Chay Sub Centralia El Duraznalpiqa pisi profesionales nisqa rikunku, imaraykuchus unayqa mana kaqchu chay chiqanpi yachaywasi, chaywanpis

ancha karu ayllupi tiyakunku Municipio Villa Serranumanta, chay ayllukunamantaqa yachay wasimanta tukuchaytawanqa Santa Cruz Ilaqtaman ch'usanku, kutimuytawantaq manaña yachakuyta munankuchu. Wakinqa mana qullqi kaptin mana jatuchaq yachay wasikunaman yaykunkuchu.

2 Q'UWAKU LLAMK'AYMANTA TUKUY RUWAYNINTA T'UNANCHAY *(Descripción detallada de la actividad y el evento estudiado)*

Kay Q'uwaku ñawpaqman rinanpaqqa, Sub Central El Duraznalta akllakurqa, imaraykuchus chay ayllukunapi allinmantaraq q'uwarakuta apaykachanku, chaymantataq Central Provincial nisqaman riqsichikurqa, chaypiqa juk tantakuypi Comité Ejecutivo Central Provincial nisqawan

parlanakurqa, chaypitaq riqsichikurqa, chay Q'uwaramanta yachayta mask'anapaq, chaywan paykunaqa tukuy sunqu chay llamk'ay ñawpaqman rinanpaq kamachirqanku.

Ajinallamantataq astawan sut'i kananpaq chay llamk'ay juk jatun tantakuypi Congreso Ordinario nisqapi riqsichikurqa, Congresutaq Sub Centralia Nuevo Mundo ayllupi ruwakurqa, chaypitaq Q'uwaku yuyay mask'ay ruwakunanta riqsichikurqa, mana ch'ampaykuna kananpaq chay yachay mask'aypi chay Sub Centralia El Duraznal nisqapi. Chay congresuta qallarinapaqtaq Pachamamaman Q'uwarakurqa, chaypiqa tukuy runakuna sumaq sunquwan qhawarirqanku, ajinamanta ch'allarikurqanku allin yuyaykuna chay congresumanta llusichun nispa, mana ima ch'ampaykuna rikhurinanpaq.

Chaymanta chay Q'uwaku ruwakunamanta tukuy runakunaman riqsichikurqa allinta sapa ayllupi, munaspa yachayninchikta jap'inankupaq ñawpaqman

kutirichiya, ajinamantataq chay congresopiqa chay Sub Central El Duraznalkunawan juk tantakuy ruwakurqa chaypiqa puraqmanta parlanarikuspa, mayk'aqsu ima p'unchawta chay ayllukunapi yachay mask'ay ruwakurqa, ajinamanta p'unchawkunata akllarirqanku, chaypitaq paykunaqa yachayniyuq runakunatapis tantarinankuta nirqanku chaymanta astawan sumaq yachay llusqinanpaq.

Chaymanta tapuykuna ruwakunanpaq juk Tapuy qillqa wakichikurqa, chay Tapuy qillqakunawan Sub Centralia El Duraznal nisqaman llusqikurqa.

Kay llamk'ay sapa ayllupi Lampasuspi, Sipotendy, Wayakan, Jawey, Piedra Grande, Duraznal, Yunguillaspi iman Q'uwaku ruwakurqa. Chay llamk'aypiqa yachaq runakunata rikuchinankupaq imaynatachus q'uwaraku ruwakun chayta qutuchakurqanku, ajinallamantataq tapuykunamanpis kutichillarqankutaq.

Kay llamk'ayqa juk qanchis chaw p'unchayta muchurqa, sapa ayllupi juk p'unchaw yachay pallay ruwakun, ajinallamantataq juk q'uwaraku yachaqkuna ruwarqanku, ajinamanta sapa ayllupi yachasqankuta qhawachirqanku, chay Q'uwa ruwakuyqa maysu yachasqankumanjina rikuchirqanku, imaynata apaykachana tarpunapaq, puquykuna uqharinaq, uywakuna mirananpaq, astawampis kay pachakunapi apaykachakun: chaqra yapuy killapi, pukllay raymipaq, maysu tapukusqanmanjina kutirichirqanku, sapa p'unchaw ch'isiyayninpitaq wasikunaman yachay mask'ay llusqikurqa.

2.1 Q'uwa ruwakuypa qhatiyin (*Proceso del desarrollo de la ritualidadde la q'uwa*)

Chay q'uwaquqa qanchisnintin ayllupi yuyay pallakunanrayku ruwakurqa. Chaypitaq tukuy ayllukuna tantakurqanku yachayninkuta rikuchinankupaq, imaynachus tarpunapaq,

aymuraypaq, uwakunapaq q'uwaraku wakichinkun chayta riqsichirqanku.

2.1.1 Q'uwa wakichiy.

Q'uwaku wakichinapaqqa tukuy laya nakuna churakun imaynachus unaymantapacha apaykachaq kanku, chaypaqtaq kaykuna churakun:

- Q'uwa.

Chay q'uwa k'aspiqa q'apaq sach'a kachkan, chiri jallp'api tarikun, chay sach'awanpuni q'uwaku ruwakun, mana kay sach'awanqa mana pachamamanchik jap'iwasunmanchu, chay q'usñiqa janaq pachaman uqharikun, ajinallamantataq ukhupachamanpis yaykun⁴. Chayqa iskaynin pacha junt'achinakunku kay pachapi allin kawsay kananpaq.

- Llama untu.

Llama untuqa manchay chaniyuq, imaraykuchus chay llama untu churaspaqa juk uywata Pachamamaman jaywaspa jinanchik, chaywanqa Pachamamaqa tukuy sunqu juk uywa aychatajina mikhun, ñuqanchikpis juk uywata wañuchispa mikhunchik ajinallatataq paypis juk uywata mikhuspa ninayan. Pachamamataqa llama untuqa juk yuyayta saqsarpachin, chaywanqa manaña uywakunanchikta, puquyninchikta mikhunñachu.

- Mistiriyus.

Mistiriyusqa asukar misk'imanta ruwasqa kachkan chaytataq yachaq runakuna ruwanku, imaymana siq'iyuq kachkan maysu munasqanchikmanjina kachkan, sik'imira siq'iyuq, wasi siq'iyuq, qullqi siq'iyuq, supay siq'iyuq, pillpintu siq'iyuq,

⁴ Sabio de la comunidad

astawanpis uywakunayuq urqusniyuq tukuy laya siq'iyuq kachkan, chay mistiriyuskunata llaqtamanta rantikunku, ajinallamantataq mistiriyusqa imatasu mañakuchkanchik chayta sut'inchan.

- **Kuka.**

Kuka laqhiqa mana q'uwarakupiq qhipakunmanchu, mana chayri kukawanpuni q'uwaraku ruwakun, chay kukataqa misa wakichisqaman chunka iskayniyuq junt'asqa laqhita churana, chaywanpis kuka llaqhiwanqa imachus qhatiriwasunchik chaytapis atinchik qhawariyta. Ajinallamantataq chay kuka laqhitaqa q'uwakuq jinaqa Pachamamawan kуска tukuy sunqu akullinchik.

- **Pitana.**

Pitanaqa sayrimanta ruwasqa juk mit'awa raphipi mint'usqa chaytawanpuni chay q'uwaman churana, chaytawan pachamamaqa tukuy sunqu jap'ikun, chay Q'uwa wakichiymanqa juk pitanata kuskanmanta p'akirpaspas churanku, juknin qharipta juknintaq warmipta nispa churaykunchik, chay q'usniqa chiqitanta Pachamamap sunqunman chayan.

- **Misk'ikuna.**

Chay ayllukunapiqa rantisqa misk'ikunata churanku, mana chayri impamisawu misk'itawan ima wakichinku. Chay misk'ikunaqa ninapi sururpaspas jallp'akaman Pachamamap uqhunkaman chayan, Chay nina sansaqa juk manchay chaniyuq q'uwakuta ruwanapaq.

- **Kuka muju**

Chay q'UARATA ruwachkaspas chunka iskayniyuq kuka mujuta churana, chaywanqa Pachamamapis kukayuq kananpaq, pachamamapis kukata ñuqanchikjinallataq akulliyta yachan, tukuy imatapis mana ch'ullataqa churanachu, mana chayri iskaytapuni, yuntatapuni churana.

- Kanila

Kanilaqa juk sach'a qara, chay kanilaqa juk misk'i sach'a chaytaqa q'uwakuchkaspaqa churanapuni, imaraykuchus Pachamamapis chaykunatawanpuni allin junt'asqa kaptinqa tukuy sunqu jap'ikun.

2.1.1 Samsa (Brasa)

Samsata juk k'añallapi q'uwarakunapaq churana, Q'uwa wakichisqa chay samsapi ruphan, chay ruphaspataq Pachamamap ukhunman q'apaynin chayan. Samsa pataman misk'ikunata churakun, chay q'usñi qhallariyninpi atinku qhipa kawsayninta qhawayta. Chay sansaqa qhiwiñamanta, sirarumanta ima ruwanku.

2.1.2 Uchpha p'ampay.

Chay q'uwa tukukusqantawanqa chay uchphataqa wasi qayllapi mana chayri juk mankapi mana runap purinanpi qhipanwatakama p'ampana, mana wayrawan apananpaq mana imatapis saqra runakuna ruwanankupaq.

2.1.3 Pachamamaman ch'allay.

Ch'allaaqa ninayan pampaman alkulata, aqhata jich'ay Pachamama upyananpaq, chaykunawanqa Pachamamaman pachikuspa ch'allarikunchik.

Chay q'uwarakuchkaspaqa chay muyuyninta alkulawan, winuwan, aqhawan Pachamamamanta mañarikuspa ch'allakunchik, tukuy ch'ampaykunamanta jark'anawanchikpaq, mana ima ch'ampay kawsayninchikpi kananpaq. Chay ch'allataqa q'uwaq muyuynintinpi paña chirunta muyuchispa ch'allana, mana q'uwa patampichu manataq lluq'inmantachu ch'allana. Chaywanpuni pachamamaman sunqucharinchik paypis tukuy sunqu jap'ikun.

Ch'allakuspaqa mana juk kutillatachu ch'allakuna, mana chayri iskay kutitapuni chaytataq niyku yanantimpuni, imapis kay pachapiqa iskaypuni kawsanku,

chayrayku ñuqaykupis yuntapuni ch'allaykupis qhari warmi puraqman sunquchanapaq.

Maychus Rocha nisqanmanjinaqa; ch'allataqa q'uwaq tawa k'uchumanpuni ch'allanata nin, imaraykuchus tukuman chayan, ajinallamantataq kukuywan khuskachawanchik.

Tata Gonzales (antropólogo) astawan runaqa jawarunap ayllukunamanta jap'iqanku nin.

MamaTatiana González Nisqanmanjina Q'uwataqa yupaychananchikta niwanchik ajinallamantataq q'uwaq tawa k'uchunpi ch'allanata chaytaq ninayan jallp'awan, samaywan, yakuwan, ninawan kуска mana t'aqanakuspa kawsanankuta, chayrayku tawantinman ch'allanata niwanchik.

Ñawpaq wata qhatisqanmanjina iskay pachaq watapi, astawanpis qanchis chunka watapi kay yachaykunaqa llaqtaman yaykun chaypitaq q'uwakuqa wak yachaykunawan kuskachanku Maychus tata Camachu nisqanmanjina, Kay ch'allaga ayllukunap yachayninkupuni kachakan.

2.2 Ima p'unchawpitaq, ima pachapitaq q'uwakuta ruwakun (*Tiempo espacio*)

Kay q'uwakuta ruwanapaqqa mana may chiqanpipis q'uwarakullankuchu, chay q'uwakuta juk riqsisqa chiqanpi jaywakuna, chay chiqantaqa mana pipis churallanchu, mana chayri juk yachaq chay chiqantaqa mask'an, chay yachaqkunataqa ninku *aysiri*⁵, chay ayllupiq aysiriqa mana ancha kanñachu paykunaqa kuka laqhipi mask'aripa juk chiqanta taripanku, chaypi Pachamamata churanku, chay chiqanqa chaqrakunapiqa mana runa purinanpi churachinku, Ajinallamantataq wasinkupipis pachamamaqa juk chiqanpi churasqa. Chay pachamamankuqa sutiyuq chay sutinmanta parlapaspa q'uwakunku imatasu munanku chayta mañarikunku.

⁵ *Sabio de la comunidad que conversa con la Virgen para dialogar.*

Kay q'uwaku astawanpis chay ayllukunapiqa chakrayapuy killapi ruwanku, imaraykuchus chay killapiqa jallp'a kichasqa kachkan chay killapitaq jallp'aqa yarqhachikun ninku, chanta astawan kay pachapi runa tiyakuqqa jallp'amanta mikhuq kaspachamamaman q'uwarakunku.

Ajinallamantataq pukllay p'unchawkunapi astawanpis atichaw p'unchawpi chakrasninkupi q'uwarakunku, wakintaq, k'uychichaw p'unchawpi llallawa paqarin nispa, chay paqarinqa musuq puquykunata urqumunku mikhunankupaq. Chay pachapiqa pachamamamanqa tukuy musuq mikhuyta puquchisqanmanta pachikuspa q'uwakunku.

Chay Sub Centralia El Duraznal nisqapiqa pachamamamanqa uywakunapaq, chakrakunapaq tukuy ima ruwanankupaq q'uarikunku, chaypaqtaq astawanpis quyllurchaw, illapachaw, k'uychichaw p'unchaykuna q'uwakunku, chanta Killachaw, atichaw, ch'askachaw p'unchawqa mana allinchu q'uwakunapaq.

Chay q'uwarakutaqa mana ima phanitapis ruwallankuchu, niraq yuriqyamchkaptin p'isqunkuna manaraq ch'akwayta qallarichkaptin chantapis runakuna manaraq purichkaptin q'uwakuta ruwanku, mana pachamamata jap'ichkaptin pantachinankupaq. Wakinqa tuta Q'uwakuta ruwanku. Uywa kanchakunapitaq kuskan p'unchawta manaqa sukhayayta jaywakunku mana uywa kanchapi kachkaptin.

Ajinallamantataq p'unchawpa yupaynintapis sumaqa apaykachanku, mana ch'ulla yupaypiqa q'uwakutaqa ruwankuchu, mana chayri yunta yupaytapuni qhawarinku Quwakuta ruwanapaq.

2.3 Ukhun chanin (Valores)

Kay q'uwakuyqa Pachamamawan juk parlanakuy allinta kay pachapi kawsanapaq, ñuqanchik pachamaman munakuywan q'uwakunchik, paytaq chaymanjina munaywan imatasu mañakunchik chayta jaywawanchik. Imaraykuchus ñuqanchikqa paywan kawsakunchik paypis ñuqanchikllawantaq kawsakun. Chaywantaq sumaq kawsayta mask'anchik kay pachapi tiyanapaq puraqmanta qhawanakuspa.

Kay q'uwakuqa tukuy imapaq ruwakun, uywa mirananpaq, chakra puqunanpaq, allinta kawsanapaq, mana ima ch'ampay yawar masi ukhupirikhurinapaq, imaraykuchus ñuqanchikqa Pachamamap wawan kanchik. Chayrayku paymanqa q'uwarakunchik allin kawsaypi tiyakunapaq.

2.4 Q'uwaku ruwaqkuna (*Personas que participan y realizan el Q'uwaku*)

Kay q'uwarakupiqa ayllukunapiqa astawanpis machu runakuna ruwanku, imaraykuchus astawan paykuna q'uwarakumanta yachanku, paykunaqa unaymantapacha tatasninkumantapacha q'uwarakumanta yachakurqanku, Ajinallamantataq kunanqa tukuy ima ruwanankupaq q'uwarakunku, chaymanta wakinqa juk yachaqa mink'akunku, chaykunaqa allinta Pachamamaman jaywapunku chay ayllukunapiqa mana achkhachu yachayniyuq runakuna kanku.

Q'uwarakuta ruwanankupaqqa tatakunaqa Q'uwata wakichinku, wakintaqa qhatumanta rantikunku chaywan q'uwarakunku, chay q'uwataqa imapaqsu q'uwarakuyta munanku chaypaqjina wakichinku, nisunman; tarpunapaq, uywa mirananpaq, puquy uqharinapaq, tukuy imapi allin rinanpaq, allinta kawsakunapaq.

Pachamamanqa Q'uwarakuyta tukuy chay q'uwarapi kanku chaykuna amañanku, imaraykuchus paykunaqa qayllamanta qhawaspawawakuna ima yachakunku.

Paykunaqa

Pachamamawanqa sumaqta rimarispaimapaqsu q'uwakuchkanku chaymanjina

mañakunku, Chaypi wawakunaqa imatasu tata mamakuna rimarichkanku chaytaqa sumaqta jap'iqanku, ajinallamantataq awichukunamantapis tukuy yachaytaqa yachakunku, imaynatasu Pachamamawan kawsakunamanta, q'uwakuta

ruwachkaspa sumaqta tukuy sunqu parlapispa Pachamamaman ch'allarinku, Pachamamaqa mañakusqankumanjinaqa munayninkumanjina junt'achin.

Q'uwarakutaqa qhari warmi Pachamamamanta mañakuspa ruwanku, kunan pachakunapiqa ancha pisitaña q'uwakuta ruwanku chaywampis kay ruwaykunawanqa ñawpaqman tanqarina kachkan, chaytapis unayjina qhari warmipuni jaywakuna kanman, chaywanqa Pachamamapis tukuy sunqu jap'ikunanpaq imatasu munachkanchik chayta jaywanawanchikpaq, ajinallamantataq qhari warmiqa tukuy ima llamk'aypi tukuy ima ruwaypi junt'achinakunku, chayta ninchik yanantin mayllapipis ima ruwayllapipis qhari warmipuni kay kawsayninchikpiqa kanan tiyan.

Qhari warmiqa manchay allin imaraykuchus iskaypuni imatapis ruwanchik iskayninchik llamk'anchik, iskayninchikpuni qullqitapis ruwanchik, chayrayku ñuqanchikqa Pachamamap wawan kanchik.

Q'uwaku ruwanapi ruwaqkunaqa yachayninkuta rikuchinku, chaypi wakkunaqa yachakunku qhawachispa tukuywan sumaqta kawsananchikta, ajinallataq paykunapis jamuqkunaman yachachinankupaq.

2.5 Imatataq q'uwarakumanta suyanchik (*Que esperamos de la ritualidad del q'uwaku*)

Pachamamaman jaywaytawanqa ñuqanchikqa allin mikhuyta puqunanta suyakunchik, chaywanpis chakra puquyta mana ima ch'ampay apananpaq, mana saqra para, mana qhasa apananpaq. Chaywanpis Pachamamamanqa chay puquchisqanmanta achkhata pachikuna watapaqpis ajinallatataq puquchinanpaq. Jinamantataq uywakuna achkha mirananpaq, mana ima unquy jap'inanpaq, chaywampis uywakuna phuyujina urquta p'amparinanpaq, chaykunata Pachamaman jaywakuytawanqa suyakunchik.

3 Q'UWARAKU RUWAYMANTA SAPA AYLLUPI QHAWARIYNIN

(Practica del q'uwaku en diferentes comunidades)

Q'anchisnintin ayllupi Q'uwaku ruwakurqa yachayta uqharikunarayku, Chay ayllukunapiqa q'uwarakuta ruwanapaqqa, ñawpaqtaqa samsata wakichinku chay samsatataq k'añallapi juk chiqanman maypisu Pachamama tarikun chayman apanku, chaypitaq qutuchasqa runakunaqa iskay yachaqa qhari warmita akllanku pachamamaman jaywananpaq, chaypiqa q'uwa wakichisqata qhawarinku, chaymantaq kuka laqhita junt'asqata chunka iskayniyuta aqllaspa churanku, ajinallamantataq kuka puquya chunka iskayniyuqllatataq churanku, chaywanpis kanilata, asukara misk'ita, pitanata kuskanmanta p'akispa chay misa wakisqaman junt'achinku.

Chaymanta ñawpaqpi iskayninku qhispichiyta pachamamamanta mañakunku, qunqurchakikuspa pachamaman juk chakapi jukllanku, kayjinamanta qhispichiyta mañakuspa ***“Pachamama qhispichiway mana kak ruwasqaymanta kunan ñuqa kay tatakunap mañasqakurayku jaywakusqayki”***. Ajinallamantataq warmipis mañarikun ***“Pachamama qhispichiway tukuy ima pantasqaymanta”***

Chaypitaq tukuy runataq luqunkuta juk munakuywan Pachamamaman jaywanankupaq lluch'ukunku, Jinamanta inti llusqsimunanman qhawarisqa qunqurikuspa samsaman q'uwa wakichisqata churaykunku. Chaypitaq paykunaqa qhari warmi mañarikunku kayjinamanta:

“Pachamama kay misa junt'awan jaywakuchkayki allinta qampis mikhurikuy, amataq ima ch'ampaypis kachunchu, ajinallamantataq kawsayninkupi mana

ima unquykuna kachunchu” ajinamanta warmipis mañarikullantaq: *“Pachamama allintaq kay wawasniykita qhawawayku, amataq ima ch’ampaypis kachunchu, ajinallamantataq tukuyta kay ayllupi kaq chhikata allin riwachuyku, jinallataq tukuy ima munasqayku junt’akuchun, tukuy ima tarpusqaykupis allinta puquchun, uywaykupis achkhata mirachun*” chaymanta winuwan sinkaniwan iskayninku ch’allarikunku kayjinamanta rimarispas: *“Kayqa kintal sinkaniwan kintal winuwan ch’allamuchkayki qampis tukuy sunqu jap’ikuy” nispa* ajinallamantataq warmipis sinkaniwan winuwan ch’allarin: *“Ñuqapis kayqa Pachamama ch’allakuchkayki kintal sinkaniwan kintal winuwan tukuytis allinta ñawpaqman risaqku”* chay q’uwataqa qhari warmi pañan chirunta ch’allaspa muyuchinku.

Qhipanpi wak runakuna qhari warmillataq chimpamuspa paykunapis Pachamamaman ch’allarikuspa mañarikunku: *“Llamk’ayninkupi allinta rinawaykupaq, uywasniyikutapis ama ima ñak’ariypis qhatirichunchu”*

ajinamanta jukninpis mañarikullantaq: *“ Uywasniyku mirachun urquta p’amparichun ama imapis qhatirichunchu”*, tukuytis jukmanta juk chimpapis mañarikunku Kayjinamanta: *“Pachamama señora kay kankitata jap’irirwayku kay wakcha wawakunamanta ama*

imapis kachunchu, chaywampis yanapawayku llamk’ayninkupi”, waqkunapis mañarikullankutaq *“Pachamama ñuqayku wawaykikuna kayku allinta qhawawayku mana ima ch’ampaykuna llakiykuna ñuqayku ukhupi kanampaq”* ajinamanta jukpis jukpis chimpamunku tukuy imata mañakuspa allin rinawaykupaq nispa mañakunku, chaymanta kanakunankaman runakunaqa muyuyninpi tiyakuspa kukata qhari warmi akullirinku, ajinallamantataq pitanata

alkulata ima upyarinku, chay qhipan muyuypiqa pachallanmantaña pachamamaman ch'allarikuspa upyanku.

Chaymanta chay q'uwa tukukusqantawan chay k'añalla qhasiyasqantawan chay runa q'uwarakuqqa uqharispa chay uchphata juk sach'a k'uchuman mana runa purinanman apaspa chaypi p'ampaykun, chayjinamantaq chay

ayllukunapiqa q'uwaraku ruwanku, mana kanchu wakjina ruwayqa llimphu ayllukunapi kikillanta ruwanku.

4. Q'UWAKU IMAYNATATAQ CHAY AYLLUKUNAPI APAYKACHAKUCHKAN ***(Como están practicando en la actualidad la ritualidad de q'uwaku)***

Sub Centralia El Duraznal chiqanpiqa q'uwakutaqa tukuy ima ruwayninkupi apaykachachkanku, maysu chay q'uwakumanta rimarisqankuman jinaqa kunan pachakunapiqa pisiyanña nispa rimarinku, imaraykuchus manaña unay jinachu chay yachaykunataqa apaykachachkayku, chay yachaykunaqa pisimanta pisi chinkarispas kachkan, imaraykuchus wawakunaqa Yachay Wasiman yaykuspaqa manaña chay yachaykunataqa apaykachayta munankuchu, ajinallamantataq waynuchuspi, maqt'akunapis yachay wasimanta llusqiytawanqa Santa Cruz Ilaqtaman ch'usapunku, kutimuytawantaq chay yachayninchiktaqa manaña allinta apaykachankuchu, chaywampis pisi pisitaqa tata mamakunaqa awichukuna imaqa q'uwakutaqa ruwachkankuraq.

4.1 Rescate y valoración de los saberes y conocimientos.

Q'uwaku ruwayqa juk nunachay⁶ maysu ruwakusqanmanjinaqa juk mañakuyta juk pachikuyta Pachamamamanta mañakunchik, chay yachayqa sapa ayllupi apaykachanku.

Ayllukunapi q'uwaku yachayqa astawan manchay yupaychasqa, imaraykuchus kawsayninchikman t'inkisqa kachkan, maypichus yachayninchikqa juk kawsay, chaymanta yachayninchik puquyninpi rikuchikunantiyan.

4.2 Yanantin (Qhari-Warmi)

Juk yachay q'uwakumantaqa yanantintapuni apaykachana, rimarispapis iskay sutitapuni ukharinchik paykunapura yachayninkuwan yanapanakunankupaq, iskay ukhu kawsaypijina, (qhari warni) puraqmanta jukchakunku allin kawsanankupaq, chayrayku juk Muyupi puraqmanta yanapanakunchik kawsayninchikta t'ikachinapaq.

Qhichwa sunqunchik ukhumanta pachataqa qhawaripa apaykachanchik, q'uwakupiqa iskay ukhupuni munayninchikta pachamamaman riqsichinchik, imaptinchus juk sapalla mana kawsasunmanchu. Mana chayri iskaypuni qhichwa kawsaypiqa kawsakunchik. Imaynachus uywakunapi, urqukunapi, sachakunapi iskay ukhu kawsay rikukun, manajina kaptinqa imaynataq kay pachapi puquy kanmanchu. Ajinallataq illapapis yanantin kanku⁷.

Ajinallamantataq *“ch'askakunapis qhari warmi kanku, intipis killawan yananchakunku chaywan allin kawsayta kay pachapi quwanchik”*⁸

⁶ espiritualidad del diccionario quechua

⁷ Illapa, cuando el rayo cae, la hembra arde y humea; mientras que el macho cae y penetra a la tierra de manera instantánea, según sabio.

⁸ Chaytaqa mamaTatiana Gonzales niwanchik.

“pachanchikta riqsinapaq ñawpaqta pachakawsayta ayllunchikmantapacha riqsina, watiqmanta kutirichinapaq juk yanapakuyupi kawsaytaqa yachananchik tiyan inaynatachus pachanchik kawsachkan chayta.

Kay Abya Yala jap'iypiqa llaqtanchik ukhupiqqa yachayninchikqa tukuy laya yachaykunata apaykachanchik, kawsaytaqa ayllukuna ukhupi yanapanakupi apaykachanchik. Kawsaytaqa ayñipi jap'inchik, mana ayllu kawsayllapichu t'ukuna, mana chayri runawan kawsaypi t'ukuna.

Ajinamanta imaynachus qhichwa runaqa, aymara runaqa iskay jawamanta tukuy ima jamusqanta niwanchik: Pachakama o Pachatata (padre cosmos, energía o fuerza cósmica) y Pachamama (Madre Tierra, energía o fuerza telúrica), tukuy ima kawsay paqarikusqanta, apuchasqa tukuypaq kawsay kananpaq (Qhari Warmi, Hombre Mujer), nunanchikqa kawsayninchikpi mana jukjinayananchu kachkan, wiñaypaq kay kawsayqa mana tikrayta atisunmanchu”⁹.

Mañakuyqa pachikuyqa qhari warmijina junt'akunku, janqa pachata inti llusqinanmanta qhawaripa q'uwakuta ruwakun. Imanaynatachus inti janaq pachapi muyun, jinallatataq kay pachapipis mañayninchik pisimanta achkhaman junt'akunanpaq.

4.3 Q'uwaqukunaqa sunqunku ukhumanta yuyay yupaychaynin (El sentimiento y emoción de los participantes)

Q'uwa ruwaqkunaqa kay pachawan rimanakuspa kuskachakunku, imaraykuchus paykunaqa yuyaripa mañayninkuta junt'akunta nispa t'ukurinku, kawsayninkupi, uywa miraypi, llamk'asqankuta sumaqa puqunqa nispa yuyarinku, chayrayku paykunaqa juk mamamanjina tukuy imata willarikunku, ajinallataq tukuy ima kananpaqpis mañarikunku, chayrayku paykunaqa sunqu junt'asqa pachamamawan rimanarikunku.

⁹ Tata Huanakuni sumaqa kawsay yachay qillqayninpi, (Vivir bien)

Wakin q'uwa ruphanankaman runakunaqa kukata akullirikuspa pachamamawan kуска t'ukurinku, ajinamanta q'uwaquq q'apayninta wayrawan muyuspa paykunapura jawanakunku. Imaynachus nuqanchikpis kukata ch'allata pitinata ima jaywanakunchik.

Q'uwaqu ukhupiqqa mana jatun simita uqharispa ñuqanchikpura yupaychananchik tiyan, ajinamnata pachamamatapis sunqu ukhumanta yupaychanchik. Yuyarispa juklla kananchikta, chanta ima rimaytapis sumaqta t'ukurispa rimarinanchik tiyan.

4.4 Q'uwakuy (Acto ritual).

“Q'uwaquqa munasqanchikmanjina tukuy imapaq ruwakun, imaraykuchus chayqa juk chanin, chaykunaqa yachayninchikmanta pacha kachkan, astawanpis chay yachaykunaqa ayllukunap kawsayninpi qhallallarichkan. Q'uwaquqa tukuy ima mañakuypaq ruwakun, chaymanjina q'uwataqa wakichinku”¹⁰

Ajinamanta q'uwaquqa pachamamawan juk tinkunakuy, chayrayku quwan chiqanqa yupaychana, astawanpis imayna q'uwaqu ruwanata yachanapaq tukuy ayllukunaq yachayninkuta sumaqta yachaqana kachkan.

Chaymanta q'uwakupiqqa puraqmanta junt'anakunku janaq pachwan kay pachwan, chaypitaq yakuwan ch'allata ruwanku, ninawantaq q'uwaqa ruphakun, jallp'ataq q'uwwan chiqan, samaywantaq ninapis k'ajan, ajinamanta paykunapura junt'anakunku. Q'uwaquqa tukuyninchikta pachamamawan kawsananchikpaq jukchawanchik.

Kay ruwayqa mana jasachu, mana chayri sasa imaptinchus tukuy ima mañaykunapaq jukjinamanta wakichina, q'uwaquqkuna tukuy sunquwan q'uwakunku ajinallataq akullirispas, ch'allarispas ima juk kawsayllata pachamamaman rikuchinku, chayjinamanta ayllukunapi juk munakuyninkuta

¹⁰ Wikipedia

rikuchinku. Qhichwa yachaykunapiqa pachamamawan kуска kawsananchikta riqsichiwanichik.

Yachaqkunaqa kay ruwaytaq astawan sumaqa mana pantaspa apaykachanku, mana mana yachaqkunajinachu.

Chay q'uwakuqa mana ima pachapipis ruwakullanmanchu, astawanpis tarpuy pachapi, aymuray pachapi ruwakun, ajinallamantataq wak p'unchaykuna pacha apaykachaymanjina, pacha yupaymanjina ruwakun.

Qhichwa ayllukunapi Subcentralia el Duraznal nisqapi q'uwaku ruwayqa sumaqa saphichasqa kachkan, ima ruwayta qallarinallankupaqpis paykunaqa pachamamanta yuyarikunku. Ajinamanta tukuy kay pachapi kawsaqkuna puraqmanta yanapanakuspa kawsakunku.

4.5 Mañakuy pachikuy (Petición y agradecimiento)

Q'uwakuqa pachamamawan kуска kawsachiwanichik, allin sunquwan kaptinchik allin puquyta uqharisunchik, *chantapis kawsayninchikpipis ñawpaqman risunchik*. Pachamamaqa juk mamanchikjina paymanta imatapis mañakunchik, junt'asqanmanjina payllamantataq sumaqa pachikunchik, chayrayku ima llamk'ayta qallarinapaq runakunaqa pachamamamanta yuyarikunku, tukuy runakunaqa pachakunata qhawaripa ima kasqanmanta imayna kananpaq kusionpa junt'awasunchik nipa qhipakunku.

Ñawpaq pacha ruwaykunamanta t'ukurispa pachikunku, qhipa pachapi llamk'ayninkupi, uywa miraypi, kawsayninkupi t'ukurispa allin kaway kananpaq mañarikunku.

5. AYLLUP KAWSAYNINMANTA YACHAYNINMANTA MASK'AKIPAY **(Relación de la investigación con el contexto sociocultural comunitario)**

5.1 Q'uwaku qullqichakunapaq yanapayninmanta *(La investigación en relación a las características económicas)*

Tarpuyta qallarichkaspa q'uwakuta ruwankupuni, chaytapis manaraq tarpuchkaspa p'unchawkunataraq allinta qhawarinku, ajinallamantataq p'unchawpaq yupayninta apaykachallankutaq, jinamanta phanitapis qhawarinku. Chaywampis Pachamamaman jaywakunapaqqa juk chiqan riqsisqa chaypi llamk'ay patapi juk surk'a qallariytawan jaywakunku, wakintaq tutamanta yuraqyayta jaywakunku. Chaypaqqa ñawpaqtaqa k'añallapi nina sansata apanku, chaypi qhari warmi qunqurchakikuspa inti lluksinaman qhawarispas q'uwarakunku, ñawpaqpiqa Pachamamamanta qhispichiytarasqa mañakunku mana kaq ruwaykunata ruwasqankumanta, chaymantarasqa sansa pataman q'uwa wakisqata churaykunku, qhipanpitaq winuwan, sinkaniwan mana chayri rawuwan mañarikuspa pañanmanta ch'allanku, allinta puqunanpaq mana ima ch'ampay kananpaq nispas mañarikuspa. Pachamama q'uwata jap'inankamatarasqa chaypi runakunaqa kukata akullirispas mana ima ch'ampay kananpaq nispas Pachamamata parlapis chukurinku.

Ajinallamantatarasqa mana saqra uywas chaqrata mikhunarpaq, chay q'uwarakuqas manchay allin atiyiniyuq, puqunanpaq yawar masipap achkhas mikhuys kananpaq, chaywanqas chay puquytaq achkhata uqharinarpaq, puchuqtatarasqa qhatukunaman apanankupaq mana chayri mikhuypuratas chhalanku, chaymanta qullqitas imatas rantikunallapaqpis jap'ikunku.

Ajinallamantatarasqa puquykunatas uqharispapis Pachamaman sumas puquchisqanmanta pachikunku chaymanta q'uwarakunku puquyta jalch'anankupaq, chay puquy unaytas muchunanpaq mana tukukunanpaq, ajinallamantatarasqa mana thutas, qhuras ima mikhunarpaq.

Uywakuna mirananpaqpis wakapaq, kawallupa, uwijapaq, kawrakunapaq ima q'uwakutaqa manaraq uywata juk chiqanman urquchkaspa q'uwarakunku. Chay chiqantaqa juk yachaqman mask'achikunku, chay yachaqa juk machitiwan pampata t'uqsispa mask'an, maypichus juk llamp'u jallp'ata tarin chaypi Pachamamata churan chay chiqanpi q'uwakunanpaq, chay chiqanqa achkha yupaychana mana runap purinanpi.

Wakakunata manaraq juk urquman urquchkaspa Pachamamaman q'uwakunku mana ima qhatinanpaq, mana qaqaman yaykunankupaq, mana munti uywa mikhunanpaq, manataq katari ima khaninanpaq, chaykunata pachamamaman allinta qhawanankupaq mink'arikunku.

Chayjinata Pachamamaman jaywarikuspa mana ima llakiypis uywakunata qhatirinchu, mana Pachamaman q'uwarikuspaqa uywakunataqa ima ñak'ariypis qhatirin; wakin unqunku, wakin llusk'akunku, wakintataq Katari ima khanin, chaykuna mana qhatirinanpaqtaq Pachamamaman q'uwakunkupuni.

Uywakuna miraptintaq chay uywakunataqa sapa wata qhatukunapi ranqhanku, chay qullqiwantaq wawankunata yachay wasiman churanku, wakinwantaq imallatapis rantikunku, wakin runakunaqa astawanpis uywallawan kawsakunku, ancha pisita tarpunku.

Wakintaq chay uywa qaramanta rinsawukunata, siq'unakunata ruwanku, ajinallamantataq p'achatapis uwija millmamanta ruwanku chaykunamanta qullqita jap'ikunku.

5.2 Yachaypi q'uwaku imaynata apaykachakunan (*La investigación en relación a las características de la educación*)

Yachay Wasip llamk'aynin qallarinanpaqqa tukuy ayllu tantaykukuspa yachachiqkuna yachakuqkuna ima pachamamamanta mañarikunku mana ima

ch'ampay kananpaq, yachachiqkunapis allinta llamk'anankupaq, ajinallamantataq wawakunapis mana unqunankupaq. Wawakunapis pukllaspa ima tanqanaykukunku chaypi nunan ina qhipakun chaykuna mana qhatirinanpaq juk yachaqman chay q'uwata jaywachinku, ñawpaqtaqa mistiriskunata akllasqata churanku tukuy ima junt'asqata, chay q'uwakutaqa juk Muyupi muyuriykuspa ruwanku, chay yachaqqa qunqurchakimanta inti lluksimunanman qhawarisqa jaywakun, chaymantataq sinkaniwan, winuwan Pachamamaman ch'allarikunku, tukuy chay wata junt'api allin rinanpaq, mana ima ch'ampay kananpaq chay q'uwakuq muyuyninta pañanman ch'allarinku, chaywanqa chay watapiqa mana ima ch'ampay kanchu, tukuy imapis maysu mañakusqankumanjina junt'akun, chayrayku sapa wata q'uwakutaqa ruwakunku. Ajinallamantataq chay Q'uwa tukukunankamaqa kukata akullirispas parlarispas kanku. Tukuy ima munayninkuta mañarikunku allin wawakunap yachayninpi rinanpaq.

Mama Yachaywasi "Franz Tamayu" nisqapi q'uwaraku ruwakullantaq, musuq wata qallariyninpi, chay p'unchawqa inti lluksimunan chiqanman Misiyun Urquman lluksispa chaypi q'uwakuta jaywarikunku, tukuy yachakuqkuna sapa ñiq'imanta misata churakunku yachayninkupi allin rinanpaq, mana ima ch'ampay kananpaq manataq chay watapi qhipakunankupaq nispa mañarikunku, chaymanta chay

Misiyun urqumanta uraqamuytawan llaqta kanchapi sapa chiqanmanta tusuyninkuta riqsirichinku.

Ajinallamantataq Mama Yachay Wasipipis chay q'uwakuta ruwallankutaq wak ruwaykunata qhallarinankupaq, nisunman pukllaykunaman rinankupaq, tarpuykunata

qallarinanpaq, chaypi allin rinanpaq nispa pachamamamanta tukuy mañarikunku,

jinamanta pachamamawanqa q'uwakuspa aynipi allinta kawsanapaq mana ima ch'ampay rikhurinanpaq.

5.3 Ayllukunap kawsayninmanta qhaway (*Investigación en relación a las características de la vida familia*)

Chay ayllukunapiqa yaqha llimphulla tantallapi tiyakunku, wakillan sawarakunku, chaywanpis paykunaqa munanakunku, chay qaylla ayllukunamanta manaqa chay ayllullamantapis tarinakunku, wakinqa karu ayllukunamantapis tarinakunku, chay tantakutaqa iskaynin yawar ayllumanta tantakuspa sumaqmanta k'aminakunku, mana ima ch'aqwa kananpaq.

Paykunaqa chay pusaqapiqa Pachamamaq ñawpaqinpi qunqur chakiman churaspa iskayninkuta k'amirinku allinta kawsanankupaq, mana ima ch'aqwa kananpaq. Pachamamamanta mañarikunku kay wawakunata allinta qhaway nispa mana ima ch'ampaymanpis urmachunkuchu nispa pachamamap sutintaqa uqharikunku.

5.4 Kimsantin pacha qhaway (*La investigación como un espacio de la cosmología*)

Chay ayllukunapiqa tukuy runakunaqa Pachamamaman q'uwakunku, runataqa pachamama qhawan chayrayku runamanqa jallp'aqa mana chayaqinchu, mana chayri runaqa jallp'aq chayaqin kachkan. Imaraykuchus jatuchaq rimaykunapi jallp'aqa nuqanchikpata nispa rimarinku, chay rimariyqa mana allinchu kachkan, llamk'ana jallp'aqa ñuqanchikpa kawsakunanchikpaq uywawanchik, chay jallp'aqa riqsisqa, chay jallp'ataq ñuqanchikta uywawanchik, chayrayku Pachamamaman q'uwakunchik. Chay q'uwakuptinchikqa chay q'usninqa janaq pachaman chiqanta lluksipun.

Unaymantapacha runaqa kimsantin pachawan; *“Ukhu Pachawan, Kay Pachawan, Janaq Pachawan kawsakunku, imaraykuchus paykunaqa kimsantin pachamanta musuq yuyaykunata mañakunku. Ukhu pachapiqa Pachamama kawsakun, Kay*

*pachapitaq runakuna uywakuna tiyakunchik, janaq pachapitaq tata inti mama killa quyllurkuna, chay kimsantin pacha ñuqanchikpaqqa t'inkisqa kuskamanta sumaqta kawsanapaq richkan*¹¹.

Runakunaqa Ukhu pachamanqa yachaqkuna jaywarinku, uywakunata qhawanapaq, puquykunata jaywawasqanchikmanta, allinta uywawasqanchikmanta chaymanta pachikunchik, ajinata kawsayninchikpi allinta kawsananchikpaq mañarikuna.

Pachamama yarqhachikuptinqa ñak'ariy kawsayman apawanchik, chayraykutaq pachamamataqa mana qunqakunachu, achachilakunamanta yuyarikuna paykunaqa janaq pachapi sumaq atiyuniyuq kanku. Paykunaqa qhasapi, yuraq parapi, rit'ipi, ruphaypi parapi jamunku, chaykunamantataq mana qunqakusunmanchu, paykunaqa sumaq kawsayta jaywawanchik.

Paykunaqa allin kawsayta, puraqmanta yanapanakunata munanku mana kay pachapiqa chiqninakuta rikuyta munankuchu. Ayllukunapiqa phiñanakuypis mana kaq ruwaykunata rikuchiptinchik, paykunaqa wanayninchikmanjina jasut'iwanchik, chayrayku kay pachapiqa sumaqta yuyaychakunanchik tiyan, mana ima ch'ampayta ruwaspa sumaq kawsayta mask'aspa ñuqanchik pura sumaqta kawsakuna.

Ajinamanta q'uwakupiqqa mañakunchik kawsayninchik allin kananpaq, manataq ima ch'ampaypis rikhurinanpaq, chayrayku pachamamaman Q'uwakunchik allin kawsayta qunawanchikpaq.

¹¹ *Mencionan los sabios de la comunidad investigada*

6. IMATATAQ Q'UWAMANTA KUTIRICHIYA ATISUNMAN YACHAYNINCHIKMANTA YACHACHIKUNANPAQ (*Elementos a rescatar para la definición de una pedagogía propia*)

6.1 Chaninta yachaypi qhawarina (*Valores que se toman en cuenta para el aprendizaje*)

Pachamamaqa mana jayk'aq saqiwanichikchu nitaq wiqch'uwanchikchu kallpata quwanichik, imaraykuchus paywan kawsakunchik, chayrayku paymanta yuyarikunchik, Jallp'aqa mana ñuqanchikpatachu, mana chayri ñuqanchik jallp'apta kanchik, ajinamanta imachus Pachamamata qhatirinqa ñuqanchiktapis qhatirillawasunchiktaq. Yakuqa juk yawarninchikjina kachkan, imaraykuchus runakunata, sach'akunata, uywakunata kawsayninta jaywan, mana yakuqawanqa mana kay pachapiqa kawsasunmanchu, chayrayku tukuy junt'achinakunku.

Maychus pacha qhawasqanchikmanjina qhichwa kawsayninchikmantapacha tukuy imapis ichkaypuni yayanantin chaytaq chay jukninman junt'achin. Chayrayku Pachamamamanqa tukuy ima ruwanapaq tarpuypaq, puquykuna uqharinapaq, ch'usanapaq, uywakunapaq q'uwakuta jaywakunchik.

Ñawpaqtaqa Pachamamanchikta yupaychana, unayqa awichusninchikqa pachamamataqa sumaqa yupaychaq kanku, chayrayku ñuqanchikpis yupaychananchik pachikunanchik tiyan, ajinamanta chay yuyaykunataqa Yachay Wasikunapiqa apaykachana kachkan. Chayrayku juk wawqitajina ñañaatajina kawsayninchikpiqa yachay wasimantapacha yachachina kachkan, maychus Yachaymanta Kamachiymanjina 070 Avelino Siñani y Elizardo Pérez, maychus yachayninchikmantapacha kawsayninchikmantapacha yachachinata niwanchik. Ajinamanta ayllumantapacha yachaytaqa ruwaymantapacha yachachina kachkan, tukuy ukhun chaninmanta, ukhun kamaymanta maychus yachay niwanchik chaymanjina yachachina.

Iskaynin pacha yachachiwanichik tukuy ima t'inkisqa kasqanta, mana imapis ch'ullallaqa kanchu, yachayqa pachawan jap'inasqa kanan tiyan, chayrayku

yachayninchikpi pachamamap kamachisqanmanjina yachaywasipi yachachina kachkan. Yachayqa ayllukunapi ayllup ukhun chaninta, ukhun kamayta apaykachana kachkan.

Chayqa niwanchik chay yachayqa mana jukllapaqchu kasqanta, manataq wakinta qhisachasunmanchu, mana chayri yachayqa juklla t'inkisqa iskaynin pachawan kanan tiyan, chayrayku yachaywasikunapiqa pacha qhawayta riqsichina kachkan, Pachamama kawsasqanta riksianku tiyan allinta yupaychananku tiyan, imaraykuchus ñuqanchikqa paypa wawan kanchik. Ajinamata yachaytaqa qhawaspa ruwaspa yachakuna kachakan, yawar masimantapacha chaywan wawakunaqa astawan usqayta ayllu kawsaymantapacha yachakunku.

6.2 Pacha qhawaymantapacha imaynata yachachina. (Cosmos y pensamiento desde la pedagogía propia)

Yachaypiqa pachaqhawaymanta yachachina Maychus qhichwa kawsayninchikmantapacha, chaywanqa Pachamamap kawsayninta yachasqanchikmanjina yanapasunchik, allin kawsayta tarinapaq. Chaywanqa yachaywasikunapi, ayllupi allinmanta aynipi puaraqmanta uywanakuspa kawsakusunchik, yachayqa

kawsayninchikmanta kawsayninchikpi tiyakunapaq kanan tiyan.

Kimsantin pachata juk kawsaq runatajina waqaychaspa mana unqunankupa qhawana, paykunawanpis puraqmanta rimanakuspa yachaytaqa ñawpaqman tanqana, yachaypipis paykunaqa yanapawasunchik.

“pikunachus kay pachanpi kawsakuqkunaqa puraqmanta yupaychanakunku”.

“aynita kawsayninkupi sumaqta apaykachaspa allin kawsayta tarina. Tukuy imapis

unaymantapacha Muyupi kawsanku, chaymanjina ñuqanchikpis yachaypiqa apaykachana”¹²

Chayrayku Yachay Qillqaqa puraqmanta Pachamamawan kawsakunata niwanchik, ñawpaq pachamanta, kunan pachamanta, qhipa pachamantatawan qhawaripa yanapanakuspa, Q’uwakuqa Pachamamawan juk rimanakupi kawsayta yachachiwanchik, chaywanqa kay pachapi sumaq kawsayta tarisunchik.

6.3 Q’UWAKU (Espiritualidad- Rito)

Q’uwakuqa sunqunchikmantapacha juk yuyay Pachamamaman rimaripa jaywarinapaq llusqsimun, chayqa mana qillqaypi riqsichikuyta atilkunchu, chay ruwaykunaqa Muyupi kawsayninchikmanjina apaykachana, chaykunaqa mana sut’ita rikukunchu mana chayri pacha thatkisqanmanjina kawsayninchikpi rikukunqa.

Chay tukuy ima yuyaykuna kay kawsayninchikpiqa t’inkisqa kachanku, yachaypiqa pacha qhawaykuna apukuna imaqa jallap’a patapi tiyakuqkunaqa paykunawan kуска juk rimanakupi sumaqta kawsakunchik, yachaypiqa chay yachay t’inkiqkuna (ejes articuladores) yachaypiqa t’inkisqa kachakan, chaymantapacha yachakuqkunaman yachachikun.

6.4 UNANCHAJINA (Simbología)

Qhichwa kawsaypi Q’uwakuqa juk yachay kawsayninkumantapacha rikuchiy, mayqinpichus q’apayniqa apukunaman juk misk’i mikhuytajina chayachinchik. Chaywan paykunamanqa sumaqta sunqucharinchik ima mañaykunapipis yanapanawanchikpaq, jinamanta ñuqanchikqa paykunawan sumaqta kawsakunanchik tiya.

Qhichwa kawsaypiqa q’uwakuqa juk yachayninchik, q’uwap q’apayninqa pachamamap sunqunman chayan, chayqa ninayan runakuna pachamamawan

¹² Huanakunip rimayninmanjinaqa *Vivir Bien*.

kuska kawsasqankuta, tukuy kay pachapi kaqkunawan yanapanakuspa kawsayninchikta ñawpaqman mana chikninakuspa apana, unay runakuna riqsisqankumanjinaqa q'uwakup kayninqa allin yachay kasqanta riqsichiwanichik, imaynachus pachamamawan kawsakusqankumanta, chay yuyaykunaqa runamanta runaman kunankama ñuqanchikman chayawanchik, ñawpaqllamanpuni kawsayninchikta apananchikpaq.

6.5 Yachayqa kay jallp'api kawsapi apaykachana. (Educación en la vida, tierra y territorio).

“Yachayqa jallp'ap kawsayninpi (Campo Vida Tierra Territorio) nisqapi, yachaykunaqa ruwaymantapacha kanan tiyan, chaymanta yachaypa puquynin qillqasqa llusqinan tiyan. Jamut'ata (ciencia) ñawpaqman wiñachinapaq, chayrayku q'uwaku ruwayqa yachayninchikta ayllukunapi pachamamawan allinta kawsanapap quwanchik”¹³.

Kay pacha janaq pacha kay suyunchik jap'iyinpi runakunaman kawasayta quwanchik, kay pachapi tiyakuqkunaqa pacha qhawaytaqa yuyayninchikmanjina puraqmanta yanapanakuspa sumaqa apaykachanku, yachaykunapiqa kay kimsantin pachata yupaychaspa juk runatajina apaykachana, q'uwakuta ruwaspa Pachamamawan allinta kawsanapaq, chay yachayninchiktataq yupaychaspa wakkunaman yachachinankupaq puquchina. Ajinamanta yachay wasikunapi yachachiqkuna yachachinanku tiyan, chaywanqa sumaqa kawsayta tarinapaq.

Q'uwakupiq; jallp'a, samay, nina, yaku mana qhipakunmanchu imaraykuchus paykunapis yanantin kanku, paykuna kasqanrayku runakunapis kawsakunku, chayrayku tukuypis q'uwakunku.

¹³ Diseño curricular del sistema educativo plurinacional

6.6 PACHAMAMAWAN IMAYNATA KAWSANA (Principios y valores relacionados con la Madre Tierra)

Qullasuyunchikpiqa Pachamamap chayaqinta riqsispa sumaqa qhawana, imaraykuchus yachayninchikqa wak yachaykunatawan t'inkiqata apaykachana, chaywanqa mana chikninakuspa sumaqa kawsayman chayasunchik.

Yachaypiqa pachamamawan, ayllukunawan kuskamanta yanapanakuspa juk aynipi mana chikninakuspa allinta kawsakuna, imaraykuchus pachamamap makinpi kanchik, chayrayku kawsayninchikpi juklla kananchiktiyan, imaptichus payqa wawantajina qhawawanchik, chayraykutaq ñuqanchikpis sumaqa yupaychananchik tiyan, ajinallamantataq yachaypipis yachaywasikunapi wawakunamanqa pachamamap kawsayninmanta rimarinanku tiyan, wawakuna tukuy sunquwan yupaychanankupa.

6.7 Mikmarakuy (Descolonización).

Mikmarakuyqa yachayninchikta kawsayninchikta tarikapuy, imaraykuchus unayqa mikmarawarqanchik chayta kunan pachapiqa tarikapuna kachkan, yachayninchikkunata pallakapuspa ñawpaqman mana p'inqakuspa apaykachana, ajinamamnta kay Qulla Suyunchik kawsayninta tarikapunanchik kachkan. Chayrayku kay q'uwaku yachaytaqa pallarispa ñawpaqman apachkanchik.

Ajinamanta yachaywasikunapiqa yachachiyqa yachayninchikmantapacha kanan tiyan, imaraykuchus unayqa jawa runakunaqa kay yachayninchikkunata chinkarichiyta munarqanku, chaywanpis chunka waranqa kuraq watapi mana chinkachiyta atirqankuchu, yachayninchikqa ancha llakiyta muchurqa jawa runakuna saruchasqankurayku, kunanqa yachay kamachiywanqa 070 ñawpaqman wawakunap yachayninmantapacha uqharispa yachachina niwanchik, ajinamnata wawakunaqa ayllunkupipis tukuy sunqu qhipakunqanku, chaywanqa tukuy kay pachapi tiyakuqkunaqa pachamamawan kуска kawsayta yachanqanku.

Wawakunaqa ayllunkuta munakuyta qallaringanku, manaña jawa suyukunaman ch'usanqankuchu.

6.8 Chaninchay (Valoración)

Q'uwaku ruwakusqanmanjinaqa kuskamanta chaninchakunan tiyan, q'uwakuyta atichkanchus manchus chayta, ajinallamantataq sapa jukpis atisqanta mana atisqanta chaninchakunqa. Q'uwaku ruwasqamanta chaninchanapaqqa juk pachata suyana imachus mañakurqanchik chay junt'akunchus manachus chaymanjina chaninchana, mana chay mañakusqanchik junt'aqtinqa imapichus pantasqanchikmanta jamut'arina, ajinallamantataq pachamamawanpis watiqmanta imapitaq pantarqayki nispa rimanarikunchik.

Runaqa Maychus; kayninmanjina, yachayninmanjina, ruwayninmanjina, atiyininmanjina chaninchakunan tiyan, chaywanqa ruway junt'asqa kananpaq manaña sapa sapallapiqa chaninchakunmanchu. Ajinamanta tukuy runakuna kawsayninchikmanta t'ukurinanku tiyan, chaymanjina ima pantay kaptinpis pampachanankupaq.

Kay yachaykunapiqa mana juk runa yuyasqanmanjinachu sapan kawsakunmanchu, mana chayri wak runakunap yuyayninta jap'iqarispa ima ruwaypipis yanapanakuspa kawsakunkuman. Yachaykunapipis mana jukpa yachaynillanpichu t'ukuna kachkan, mana chayri ima yachaykunapipis yanapanakuspa yachakunanchik kachkan, chaywanqa juk sumaq kawsayta tarisunchik.

Yupaychayqa runap kayninpi rikukun, imayna runa kasqanta, imaynata pachamamawan kawsakuchkan chaykuna rikukun, ajinallamantataq kay yachaykunaqa yawarmasi ukhumantapacha, yachaywasimanta, ayllukunamantapacha rikuchiwanichik.

Yachakuqkunaqa mana yachay wasillapichu yachay chaninchaytaqa ruwananku tiyan, mana chayri ayllukunapipis chay yachaykunataqa ruwakuchkan chay chiqanpi chaninchana, ajinamanta yachayninchiktaqa ñawpaqman apasunchik.

TUKUCHAYNIN QILLQA (*Conclusiones*)

Kay Q'uwa yachakuymanta yachay mask'akusqanmanjina, q'uwaku ruwakusqanmanjina Sub Centralia El Duraznal jap'iypi kay tukuchay yuyaykunaman chayakun: qhichwa ayllukunap qhawasqankumantapacha pachamamawan allin kawsasqankuta rikukun, puraqmanta juk aynipi kawsakunku. Q'uwakuta ruwaspa juk munakuyninchikta juk runajinallata rikuchinchik, ajinamanta ñawpaq runakunap kawsayninta kutirichichkanchik sumaq kawsayta tarinapaq, imaraykuchus jawa runap yuyayninca sapallanpi t'ukun astawan paylla astawan sumaqta kawsayta munan, mana wakin runakunapiqa t'ukurinchu, Yachayninchikamanjinaqa ñuqanchikqa tukuywan kawsaypi t'ukuna kachkan sumaqata kawsananchikpaq.

Q'uwakuqa pachamamawan tukuyninchikta tanatawanchik, mana phiñanakupi, mana saqra ñawiwana qhawanakuspa kawsanapaq, mana chayri chiqan runa kay pachapi kananchikpaq. Ajinallamantataq yachaypipis wawakunaman kay yachaykunata juch'uymantapacha imaynata pachamamaman q'uwakuna chayta yachananku kachkan, chaywanqa wawakuna chay yuyaywan juk aynipijina yanapanakuspa kawsanapaq, chaywanqa tukuy kay pachapi tiyakuqkuna sumaq kawsayta tarisunchik. Chaykunapi t'ukuspa kay yachay puquchiyqa Subcentralia El Duraznal jap'iyninpi ruwakurqa.

- Maychus yachay mask'akusqanmanjinaqa, unaymantapacha QHICHWA RUNAQA awichusninchikmanta kay q'uwakutaqa ruwasqanku, Pachamamaman juk aynipijina sumaqta kawsanankupaq, Pachamamataq puquyta jaywallantaq, chayjinamanta paykunawanqa tukuy imapi allin rinanpaq mañakunku, tarpupaq, puquy uqharinapaq, uywa mirananpaq, unayqa ayninakupi kawsakuq kanku, chaywanqa sumaq kawsayman chayanku.

- Kunan p'unchawkunapiqa ayllukunapi Pachamamamanta yuyarikuyqa pisiyachkan, imaraykuchus jawamanta yachaykuna astawan kallpawan yaykumuchkan. Ajinamanta kay yachay kamachiywanqa Modelo Educativo Sociocomunitario Productivo ñisqaqa, ayllup yachayninmantapacha qallarikunanta munanchik, tukuy yachayninchikta kawsayninchikta yupaychaspa tukuy yanapakuspa, kimsantin pachata yupaychaspa sumaq kawsayman chayasunchik.
- Chay ayllukunapiqa q'uwarakutaqa pisi kallpallawanña apaykachachkanku, chaywanpis mana ancha wajinachu kikin kikillantaq ruwanku, ajinallamantataq nakunatapis jukriqllata apaykachanku tarpunapaqqa mistiriyuskunaqa pachamamayuq puquykunayuq, uywa mirananpaqtaq uywakunayuq urqukunayuq chaykunalla waqjinayan.
- Q'uwara ruwanankuqa juk chiqan riqsisqa mana runap purinanpi, chay chiqantaqa juk yachaq mask'an kuka laqhipi qhawarispa chay chiqantaqa akllan, mana chayri juk jatun kuchunawan t'uqsispa mask'anku, maypichus uqhukaman yaykupun chay chiqanpi pachamamata wasichanku, chaypi ch'allarikunku, chay chiqanpitaq Pachamamata sutichanku, ajinamanta pachamamataqa llimphu yawar masi riqsinku.
- Q'uwakuqa chay ayllukunapiqa jatunpuquy killapi, pachapuquy killapi, chakrayapuy killapi, tarpuy killapiwan astawanpis q'uwarakunku. Quyllurchaw, illapachaw, k'uychichaw p'unchawkunapi q'uwarakunku, astwanpis llamk'aypaq, uywakunapaq ima q'uwarakunku. Chaywanpis p'unchawpa yupayninta apaykachallankutaq iskay yupaypipuni q'uwakunku, mana ch'ulla yupaypiqa q'uwakunkuchu.

- Q'uarata wakichinapaqa llaqtamanta rantikamunku, chaymantaq waqkunawan yaparinku, chaypaqtaq ch'allatapis rantikamunku, ajinamanta pachamamamanqa tukuy sunqu quwakunku.

- Chay q'uwakutaqa iskay ukhumanta qhari warmipuni q'uwakunku, paykunaqa sumaqa yupaychaspa, qunqurchakikuspa luq'unkuta lluch'ukuspa chimpanku, ñawpaqpiqa qhispichiyta mañakuspa, mana kaq ruwasqankumanta q'uwataqa jaywakunku, ajinallamantataq iskayninku ch'allarikuspa munasqankumanjina mañarikunku.

YANAPAQ P'ANQAKUNA (Bibliografía)

ACCION ANDIA DE EDUCACIÓN “Vocabulario Básico Pedagógico”

Callizaya, Ch. G., (2010). *Pedagogía descolonizadora intra, multi e intercultural*. La Paz-Bolivia: Colecciones Culturales Editores Impresores.

CENAO, (2007) *Recuperación de Saberes y Conocimientos Ancestrales y Territorialidad de la Nación Quechua*. Sucre-Bolivia.

CONSEJO EDUCATIVO DE PUEBLOS ORIGINARIOS DE BOLIVIA, “Educacion, cosmovision e identidad”, Una propuesta de diseño curricular desde la visión de las naciones y pueblos indígenas.

CURRÍCULO BASE *SERIE CURRÍCULO* Documento de Trabajo DEL SISTEMA EDUCATIVO PLURINACIONAL 2012

Ejercicio comparativo El sentipensar andino y la Ley Avelino Siñani Elizardo Pérez (Tupakusi Hugo Cordero Calisaya Foro Educativo Boliviano Tupakusi_2@yahoo.es)

Enriquez S. P. (2005). *Cultura Andina* Puno Perú.

Estermann J., (2009). *Filosofía Andina*. Sabiduría indígena para un mundo nuevo. La Paz-Bolivia: ISEAT

HUANACUNI M. Fernando, “Vivir Bien / Buen Vivir”, La Paz – Bolivia, 2010

Jimenez S. G., (2003). *Rituales de Vida en la Cosmovisión Andina*. La Paz-Bolivia.

LANUZA RUIZ C. Maribel “Diccionario multilingüe”, La Paz – Bolivia

Lara J., *La Literatura de los Quechuas*. La Paz-Bolivia: G.U.M.

MINISTERIO DE EDUCACION “Qhichwa simip ñanchariynin” mink’api qillqasqa, Chuqi Yapu – Bolivia 2011.

MINESTERIO DE EDUACION, Las formas como sentimos el mundo- Memoria del taller nacional de espiritualidad en la educación Cochabamba- Bolivia 24 al 26 de octubre de 2011

MINISTERIO DE EDUCACION, “Arusimiñee”. La Paz – Bolivia, 2004

MINISTERIO DE EDUCACION “Qhichwa Yachachiy Simikuna” Chukiyawu-Qullasuyu, 1999

MIRCEA ELIADE LO SAGRADO Y LO PROFANO GUADARRAMA / PUNTO OMEGA 4ta. Edición 1981

PROFOCOM 3°Estrategias de Desarrollo Curricular Socioproductivo: Comprendiendo la Estructura Curricular

QUIROZ V. Alfredo “Gramatica quechua”, primera edición Bolivia 2000

RIVERO HERRERA Virna y otros “Psicología cultural II Saberes e identidades”, La Paz – Bolivia 2011

Temple D., (2003). *Las Estructuras Elementales de la Reciprocidad*. La Paz Bolivia.

Tatiana A. Z., Mamani A.M. (2011). *Filosofía y Teología Andina*. El Alto-Bolivia: JC VELOZ

Viaña. J, Claros L., Estermann J., Fornet B. R., Garcés F., Quintanilla V. H. Ticona E. (2009). *Interculturalidad crítica y descolonización*. La Paz - Bolivia: III-CAB.